

КОНЦЕПТ «МІСТО» Й БІНАРНА ОПОЗИЦІЯ «МІСТО / СЕЛО» В УКРАЇНСЬКО-КАНАДСЬКІЙ ПРОЗІ ПЕРШОЇ «ХВИЛІ» ІММІГРАЦІЇ

У статті проаналізована українсько-канадська проза першої «хвилі» імміграції в ракурсі інтерпретації концепту «місто» й висвітлення традиційної для української літератури XIX-XX століття опозиції «місто / село». Об'єктом аналізу стали твори Онуфрія Іваха, Іллі Киріяка, Стефанії Пауш, Миколи Петрівського.

Ключові слова: концепт «місто», урбанізація, опозиція «місто / село», імміграція, українсько-канадська проза.

В статтє проанализирована украинско-канадская проза первой волны эмиграции в ракурсе интерпретации концепта «город» и рассмотрения традиционной для украинской литературы XIX-XX веков оппозиции «город / деревня». Объектом анализа стали произведения Ильи Кирияка, Онуфрия Иваха, Стефании Пауш, Николая Петривского.

Ключевые слова: концепт «город», урбанизация, оппозиция «город / деревня», иммиграция, украинско-канадская проза.

This article analyzes the interpretation of the concept of the «city» and the opposition between the «city» and the «village» traditional for the Ukrainian literature during the 19th and 20th centuries in the first-generation immigrant Ukrainian prose. The author analyzes the works by Illia Kyriiak, Onufrii Ivakh, Stefaniia Paush, Mykola Petrivsky.

Key words: the concept of the «city», urbanization, the opposition «city / village», immigration, Ukrainian Canadian prose.

Концепт «місто» й опозиція «місто / село» є важливими складниками семіосфери української літератури XIX-XX століть. Як слушно підкреслює Р. Мовчан, «національна ментальність українця містить ознаки, насамперед, селянської цивілізації, для якої єдність людини з вічною, незмінною природою визначає саме буття» [5, с. 393]. Тому ставлення до міста у творчості українських письменників-представників різних літературних генерацій, течій і шкіл було неоднозначним.

На думку В. Мельника, у XIX столітті саме «на перехресті міста і села (...) найвиразніше окреслювалися «кляті» питання минулого й сучасного життя народу в соціальному та національному аспектах. Корені цього явища сягають початку класичної української літератури – творів І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Т. Шевченка... У зображенні взаємин міста і села лірико-іронічне чи сентиментально-ностальгічне споглядання змінювалося дедалі помітнішим відчуженням, коли місто почало сприйматися переважно як своєрідна зона деморалізації вихідців із села, калічення їхньої долі (роман «Повія» П. Мирного, повість «Городянка» Любові Яновської, твори І. Нечуя-Левицького, Б. Грінченка)» [4, с. 152]. Цьому сприяла колонізаторська політика царизму, який намагався тримати місто й село в постійній стані конфронтації.

Тематично українська література тривалий час залишалася селянською. Місто не вписувалося в традиційні форми, насторожувало нівелюванням національної моралі, побуту, мови. С. Єфремов писав: «Місто відходило від українських форм. Національно українським саме було тільки село, і якщо письменство хотіло держатись ґрунту, воно мусило на це «своє» село оглядатись і з його черпати свій матеріал. Міські мотиви стояли у нас десь далеко на задньому плані, і це була хоч і натуральна, але все ж вада для письменства, бо поза його компетенцією лишала цілу смугу найактивніших, може, переживанні» [1].

Протягом XX століття ставлення до проблеми урбанізму змінилося [див. докл.: 10]. У творчості письменників-модерністів місто стає топосом із різними семантичними конотаціями. Але, попри індивідуальні підходи й варіації, залишився дієвим основоположний принцип опозиційності села і міста як природного/штучного, національного/зденаціоналізованого, свого/чужого. На думку С. Павличко, це пов'язано з тим, що «перетворення сільської культури в міську ніколи остаточно не завершилося, ставлення до міста стало лакмусом позиції митця, а дискурс міста позначений глибоким і болісним конфліктом» [6, с. 206]. Неоднозначне сприйняття міста й протиставлення його селу як іманентно українському топосу зберігається і в прозі представників першої «хвилі»

українсько-канадської прози, потребуючи ґрунтовних наукових студій.

Попередньо проведений аналіз наявних у вітчизняному літературознавстві досліджень українсько-канадської прози ХХ століття засвідчив необхідність усебічного вивчення її проблематики, поетики, жанрових і стильових особливостей, недостатню з'ясованість історико-літературних проблем, що зумовлює актуальність нашої наукової студії. Елементи наукової новизни виявляються, насамперед, в аналізі творів окремих письменників-емігрантів, які досі не увійшли до літературознавчого обігу, крізь призму інтерпретації концепту «місто» й опозиції «місто / село».

Проблема опозиційності міста й села в українському літературознавстві висвітлювалася в працях М. Жулинського, В. Мельника, Р. Мовчан, С. Павличко, В. Фоменко і багатьох інших науковців. У свою чергу, українсько-канадська проза ХХ століття стала предметом наукових студій О. Гай-Головка, М. Марунчака, М. Шкандрія та ін. Але спеціальних студій, присвячених інтерпретації концепту «місто» й дослідженню опозиції «місто / село» в українсько-канадській прозі першої «хвилі» переселенців, наразі немає.

Основоположний для українсько-канадської прози першої «хвилі» імміграції концепт громади й гармонійного способу життя спирається на важливу для народницького мислення опозицію села й міста з відповідними оцінними конотаціями. Простежимо, як письменники інтерпретують концепти «місто» / «село» у своїх творах.

У «Голосі землі» О. Іваха місто не зображено взагалі, воно лише згадується в розмовах дітей перших іммігрантів, набуваючи протилежних інтерпретацій. Перший полюс презентує позиція Катерини Клим, яка мріє про переїзд до Вінніпегу. Попри традиційні негативні конотації міста як чужого простору, у свідомості героїні міцно укорінилося прагнення вирватися з села до міста, що сприймається як земля обітована. На другому полюсі – носій типової української системи цінностей Марко Козак, який обирає сільське життя як ближче до природи. Відповідно до художньої концепції Іваха українські переселенці за визначенням можуть знайти щастя лише в хліборобській праці. Звертаючись до коханої Маланки, Марко говорить: «Я почуваюся у місті так, як на чужині. Робив коло землі мій батько, та й я належу до ріллі» [2, с. 17].

Ґрунтовніше урбаністична тематика презентована в трилогії І. Киріяка «Сини землі». Перші іммігранти переносять на Нову Землю традиційні уявлення про стосунки села й міста. Хоча місто для них виконує важливу роль у товарообігу, воно лишається простором відчуження, протиставленим селу, землі, громаді. Виїзд доньки на постійні (не сезонні) заробітки до міста батьки оплакують як смерть. Коли Марія Воркун першою в поселенні вирушає на заробітки до міста, Текля Соловій лякає її чутками про те, що дівчата в містах стають повіями, а її мати Єлена страждає: «Поховали й тепер ідім до порожньої хати» [3, I, с. 315]. Але після того як Марія заробила

на першу корову, ледь не все жіноцтво в поселенні захотіло найнятися в місті служницями.

Місто спокушає можливістю легкого заробітку, легшої праці, ніж тяжка хліборобська. Але «позитивні» персонажі роману повинні перебороти спокусу, яка відірвала б їх від землі. Марія не хоче залишати посаду служниці в місті «й замість неї йти на ферму та гризти корчі» [3, II, с. 46]. Закоханий у неї Василь Дуб також іде на заробітки в місто слідом за Марією і каже Воркунові, що не має охоти «йти в корчі між комарів і сваритися з сусідами» [3, II, с. 68]. На перший погляд здається, що Василь «зіпсувався вже містом», відцурався від землі, проте Киріяк поєднує вирішення двох конфліктів (перший – протистояння між Василем і його батьками через намір одружитися з Марією, другий – суперечність між бажанням молодих жити в місті й традиційними уявленнями про господарювання на землі як сенс життя) у недостатньо вмотивованій розв'язці. Молоді беруть шлюб у місті за канадським цивільним обрядом, але повертаються в поселення, аби стати хліборобами, як батьки.

Місто презентоване в романі Киріяка як топос розпусти й шахрайства – як і в українській прозі класичного реалізму. Одна з героїнь роману – Катерина Поштар – пориває з батьком і в місті знайомиться з канадцем, який прикидається закоханим, але насправді хоче продати її до будинку розпусти. Після цього Катерина прагне повернутися назад – у світ селянської моральності, до якого вона належить: «Щось до мами мене тягне, на ферми хочу поїхати» [3, II, с. 300].

Така ж інтерпретація міста наявна в оповіданні Михайла Петрівського «Мрії дівочі, сльози жіночі». Дівчину, яка зростає на фермі, манять принади великого міста. Переглядаючи журнали зі світлинами зірок Голівуду, вона мріє переїхати до Вінніпегу й влаштуватися продавщицею в розкішному універмазі, а паралельно – готуватися до кар'єри співачки чи актриси: «А вже найбільш манили її театри, готелі й ресторани, освітлені ввечорі безліччю мерехтливих, різноколірних світел, авта і трамваї, натовп міських людей, гарно зодягнених дівчат і хлопців з усміхом на устах та радістю життя в серці. Привід яскравого і шумного життя великого міста зворушував її уяву в цій хвилині більш, як шум розбурханого озера й тужлива пісня лісу...» [8, с. 21]. Однак спроба втекти від батьків у місто закінчується згвалтуванням, вагітністю, поверненням до поселення й шлюбом із заможним нелюбом.

Показово, що в «Синах землі» жоден із головних героїв, крім Дьордія Поштаря, не любить їздити до великого міста. З часом вони починають розчищати дороги до маленьких містечок, розташованих ближче до свого поселення, і їздити туди. Жоден із дітей Воркунів не переїздить до великого міста, лише син Павло перебирається до одного з таких містечок, де торгує сільськогосподарськими машинами. Натомість друга дружина Поштаря Явдоха навіть удає хворобу, аби вирватися до великого міста, звідки повертається «вибриндена як якась графиня» у шовковій сукні й капелюсі з великим пером [3, III, с. 244]. Її «міське»

вбрання відповідає моді початку століття, а не міжвоєнного періоду – так Кириак пародіює образ перевдягненої немолодої селянки, яку зіпсувало місто.

Світ великого міста чужий для перших поселенців. Коли наймолодша з покоління піонерів Текля Соловій потрапляє до міста, де лежить у лікарні чоловік, її лякає темп життя метрополіса, де «так повно людей, як у нас у церкві на Великдень, а машин таких, що дорогу трудно перейти» [3, III, с. 331]. Сину Борису доводиться водити її за руку в місті й дорікати, що вона вдягнена не по-міському. Звертаючись до молоді, Тетяна Вакар говорить: «Але я маю свій світ, а ви свій світ майте. Мій світ вас породив, тою ношою вас вигрів, ви вирости і собі новий світ зробили... Вбирайте його собі, як хочете, а я буду по своєму ходити, бо ваш мені не пасує...» [3, III, с. 332].

Цікавим винятком у прозі першої імміграції є оповідання Петрівського «Чудотворна машинка», де місто початку 1930-х років зображено, як простір шахраїв (при тому знайомих, старокраєвих). Головний герой оповідання Луй Корба – поляк із Галичини, який говорить по-українськи й спеціалізується на видурюванні грошей з наївних українських робітників у місті (але не хліборобів!) за допомогою машинки, яка начебто збільшує кількість закладених у неї купюр. Однак Корба зустрічає гідного суперника – колишнього шахтаря Проця Галушку, який утратив ногу в забой, а потім став підпільним буглегером і сутенером. Галушка забирає в шахрая гроші, б'є його і здає в поліцію. У фіналі він дає 100 доларів на Український Визвольний Фонд [9, с. 39]. Така розв'язка є глибоко символічною: Галушка змушений був стати «своїм» у місті шахрайства й розпустити, але попри все він залишився українцем, тобто зберіг національну свідомість.

Але вказане кліше сприйняття міста як ворожого топосу розпустити і шахрайства не є єдиним канонем. Рідше в прозі першої хвилі імміграції протиставлення міста й села знімається й місто презентується відповідно до просвітницьких кліше – як топос навчання дітей. Так, у «Голосі землі» Іваха старий Клим готовий відпустити молодшого сина Максима вчитися в місті: «Як хочеш, сину, вчитися, то вчися, бо наука – то найбільший маєток» [2, с. 78]. Народницька концепція зумовлює клішований фінал повісті: Максим повинен повернутися до рідного села вчителем, аби нести в народ освіту.

Натомість у третьому томі «Синів землі» автор нібито засуджує Андрія Вакара, який «замість держати своїх дітей вдома на господарстві, держав їх у вищих школах у місті по двоє, а навіть по троє нараз, щоб їх, як казала Тетяна, на панів вивчити» [3, III, с. 315]. Проте, при уважному розгляді з'ясується, що це не авторська позиція, а плітки, які наймити переказують злостивій Калині Дуб. Третє покоління Вакарів (й інших піонерів) у фіналі роману автор презентує як свідомих українців, які приїхали провідати батьків і могили пращурів у рідному селі.

Тема повернення молоді до рідного села є лейтмотивною у прозі селянської імміграції. Цей символічний акт покликаний підтвердити само-

ідентифікацію персонажів із рідною хатою, батьками, світом перших поселенців. Для «піонерів» і їх дітей повернення також символічно маніфестує відмову від зрадливого світу міста. В оповіданні Петрівського «Свічка у вікні» селянський світ, до якого повертається знедолений син перших поселенців, також умовно-символічний, казковий: «Була то символічна українська хата: стріхою пошита, глиною підмазана, вапном вибілена, приспа під вікном – наче в казці чародієм перенесена з села України...» [8, с. 129]. У цій хаті посеред засніжених прерій, повз яку проносяться потяги, Марія Миколиха щороку на Святвечір ставить на стіл тарілку для сина, який двадцять років тому пішов до міста і з тих пір не озивався. Але приходить час і він – «зневірений роками виснажливої праці, спокушений амбіціями міського життя» [8, с. 130] – повертається саме на Святвечір. Навіть сестра не впізнає цієї людини-примари, з жахом дивиться «на викривлену постать, обгорнену драним плащем, на присивілу, скудовчену чуприну над маскою зарослого обличчя, що нагадувало більш мерця, як живого, на його запалі, вигорілі очі» [8, с. 138]. Людина, яка зрадила свою хліборобську натуру, відмовилася від родинного тепла, стає в далекому місті живим мерцем і тільки повернення до батьківської хати може розбудити в ній живу душу.

В оповіданні Стефанії Пауш «Світло на хресті» молода вдова Єленка з дитиною повертається з Торонто до рідного села «виснажена фізично і духово», але з часом під теплою опікою батьків вона почала оживати. Вона ще вагається, думає, чи не переїхати до тітки в Едмонтон, але виготовлення писанок із подругами й тепле слово священника переконують її, що вона належить до цього світу, що її місце – у хліборобському поселенні в преріях.

У міжвоєнний період у літературі першої хвилі імміграції в художній світ переселенців поступово проникає місто, міські цінності – як топос, пов'язаний із поколінням дітей і онуків. У «Голосі землі» старий Клим буде нову хату і журиться, кому вона лишиться, адже одна з його дочок слідом за своїм братом поїхала вчитися до Вінніпегу [2, с. 91]. В оповіданні Стефанії Пауш перші поселенці збираються до міста провідати доньку й онука, але замість оплакувати їхній відхід від хліборобського способу життя із теплим гумором заходяться складати список продуктів, які треба повезти в дарунок, бо «ті міщани завше голодні, щоби їм не принести» [7, с. 8].

Із руйнуванням традиційних соціальних структур і системи родинних ролей, поняття «громади» й «родини» переходять в іншу семантичну площину, а дихотомія «село – місто» втрачає колишнє екзистенційне значення. Спільнота нащадків українських піонерів тепер існує не у фізичному топосі поселення в преріях, а в духовному вимірі визнання цього села місцем свого походження. У передостанньому розділі «Синів землі» молодший син Вакарів Василь (William T. Waker) каже над труною останнього піонера Григорія Воркуна: «Наша громада виросла як великий корабель і життя так, як море бурхливе, гойдає її на всі боки. Держиться кріпко заякорена тими нашими

батьками і матерями, дідами й бабами, а то й прадідами й прабабками, що в цих гробах спочивають» [3, III, с. 338]. Поминальну промову він завершує словами, за якими вгадується позиція автора: «Вони, сини землі, нам до світа стежку протоптали» [3, III, с. 338]. І цей світ, поза сумнівом, – ширший світ модерного канадського життя, в якому житимуть нащадки перших поселенців.

В українсько-канадській прозі першої «хвилі» імміграції місто найчастіше презентоване як чужий топос, зчаста пов'язаний з моральною деградацією і

шахрайством. Для перших переселенців, переміщуючись із села до міста, людина відривається від свого коріння, втрачає себе, щось істинне, справжнє, до чого потім повертається все життя. Але з часом концепт «місто» втрачає негативні конотації, інтерпретується як топос освіти й цивілізації. Різка опозиційність села й міста як природи / культури, національного / зденаціоналізованого, свого / чужого поступово нівелюється, окреслюючи вічну тему світової літератури – поступове завоювання людиною міста.

ЛІТЕРАТУРА

1. Єфремов С. Історія українського письменства [Електронний ресурс] / Сергій Єфремов. – К. : Феміна, 1995. – 688 с. – Режим доступу : <http://www.utoronto.ca/elul/history/Iefremov/>.
2. Івах О. Голос землі : Коротка повість з життя в Канаді / Онуфрій Івах. – 2-ге вид. – Вінніпег : Тризуб, 1973. – 124 с.
3. Кириак І. Сини землі : повість з українського життя в Канаді / Ілля Кириак. – Едмонтон : The Institute Press, 1939–1945. – Т. 1. – 1939. – 398 с.
Т. 2. – 1939. – 352 с.
Т. 3. – 1945. – 354 с.
4. Мельник В. О. Суворий аналітик доби : Валер'ян Підмогильний в ідейно-естетичному контексті української прози першої половини ХХ ст. / Володимир Олександрович Мельник. – К. : Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, 1994. – 260 с.
5. Мовчан Р. В. Український модернізм 1920-х років : портрет в історичному інтер'єрі: [монографія] / Раїса Валентинівна Мовчан. – К. : ВД «Стилос», 2008. – 544 с.
6. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі : [монографія] / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999. – С. 206–229.
7. Пауш С. Наука : нариси з піонерського життя / Стефанія Пауш. – Едмонтон : Alberta Printing, 1967. – 76 с.
8. Петрівський М. Мрії сльозами обліті: оповідання з життя українських піонерів і іммігрантів в Канаді / Михайло Петрівський. – Вінніпег : Тризуб, 1973. – 168 с.
9. Петрівський М. Ой, Канадо, Канадонько... Оповідання з побутового життя українських поселенців в Канаді / Михайло Петрівський. – Вінніпег : Тризуб, 1974. – 168 с.
10. Фоменко В. Місто і література: українська візія : [монографія] / Віра Григорівна Фоменко. – Луганськ : Знання, 2007. – 312 с.